
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ І СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

В. Журавель, професор НЮА України

Науковий пошук у криміналістиці: засоби та шляхи здійснення

Проблема пошуку нових можливостей у науці завжди привертала увагу вчених-криміналістів внаслідок природної потреби пізнання і перетворення об'єктів дослідження, необхідності формування концептуальних засад, які б не тільки виступали підґрунтям розбудови нових криміналістичних теорій (вчень) та збагачували потенціал науки, а й слугували активізації її службової функції в умовах сьогодення. При цьому треба враховувати, що розвиток наукового знання, а отже, і визначення основних напрямків наукового пошуку в криміналістиці залежать від:

- об'єктивних процесів, що відбуваються в самій науці і характеризують логіку її розвитку;
- тенденцій і напрямків науково-технічного прогресу, наявності інтегративних зв'язків криміналістики з природничими і технічними науками;
- вдосконалення чинного законодавства, насамперед такого, що регулює процес доказування та розширення джерел доказової інформації;
- запитів практики як вихідного пункту криміналістичного пізнання та сфери реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики.

Повною мірою усвідомлюючи всю складність, багатоаспектність, масштабність проблеми здійснення наукового пошуку у криміналістиці, що, безумовно, потребує самостійного, більш поглибленого розгляду, висловимося лише щодо деяких аспектів даної проблематики.

Здійснення наукового пошуку неможливе без всебічного аналізу внутрішніх процесів, що відбуваються у тій чи іншій галузі знань. Щодо криміналістики, то характерною рисою логіки її розвитку, як й інших наук кримінального циклу, є нерівномірність. «Неможливо не відзначити, — констатує В. Коновалова, — нерівномірність у появі і формуванні окремих вчень та теорій в криміналістиці, що пояснюється існуючою у розвитку науки стрибкоподібністю, більш успішним розвитком одних аспектів і меншою увагою до других, потреба в яких не викликається тією чи іншою сферою діяльності»¹.

Крім того, процес формування нових криміналістичних теорій визначено наперед передумовами і потребами їх створення. «Ніколи не було нового знання, — підкреслює М. Бунге, — яке до деякого ступеня не визначалося б знанням, котре йому передувало»². Ось чому будь-яке наукове дослідження не розпочинається з нуля, а здійснюється в умовах наявності якогось мінімуму інформації. Це передусім положення загальної теорії криміналістики, їх рівень, здатність асимілювати попередні дані, прогнозувати та пророкувати нові ефекти, а також емпіричні дані (позитивний і негативний досвід застосування в ході розкриття та розслідування злочинів розроблених криміналістикою засобів, прийомів та методів; відомості щодо появи нових видів злочинів та способів їх вчинення тощо). Саме судово-слідча, експертна, оперативно-розшукова практика розглядається як вихідний пункт криміналістичного пізнання, як сфера реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики, що визначає предмет її дослідження, спрямованість наукового пошуку.

Разом з тим передумови самі по собі ще не пояснюють потреби в створенні тієї чи іншої теорії. Для цього необхідна певна наукова проблема, для вирішення якої ця теорія і створюється. «Теорія стає необхідною там і тоді, де і коли виникають наукові проблеми, вирішення яких неможливе без теоретичного дослідження»³. Отже, теорії та проблеми — це рівноправні еле-

¹ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. — Х., 2000. — С. 116.

² Бунге М. Интуиция и наука. — М., 1967. — С. 110.

³ Эксархонупо А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — СПб., 1993. — С. 15.

менти наукового знання, тісно пов'язані між собою: проблема породжує теорію, а теорія — нові проблеми. «Теорія мертва, — зазначав Р. Белкін, — якщо вона не дає паростків на дереві життя, але й це дерево ризикує засохнути, якщо його коріння не буде живитися соками живої, а не мертвої теорії»¹.

Уявляється, що в числі проблем-стимуляторів перш за все слід виділити проблеми двох рівнів:

— гносеологічні (пізнавальні), що являють собою запитання, відповідей на які немає в наявному знанні і тому вимагають певних зусиль для перетворення незнання на знання;

— предметні (соціальні), що являють собою суперечність між бажаним і дійсним та вимагають певних зусиль для зближення дійсного з бажаним і по можливості перетворення першого на друге.

Щодо вирішення проблем першого рівня, то криміналістичні теорії (вчення) сприяють розширенню пізнавальної сфери науки, істотно підвищують теоретичну цінність і практичну значущість проведених досліджень, поліпшують якість розробок та рекомендацій. Що стосується проблем другого рівня, то їх вирішення спрямоване на активізацію діяльності судових, слідчих та експертних органів у справі протидії злочинності.

Оскільки пізнавальна діяльність на всіх рівнях генетично і функціонально залежить від предметної практики, то й одним із можливих варіантів здійснення наукового пошуку в криміналістиці може бути визнано побудову прогностичної моделі, в основу якої покладені результати досліджень зв'язків між розвитком науки і потребами практики, що відображені в документальних потоках.

Запропонована модель має свою внутрішню структуру і певну функціональну спрямованість. Щодо структури, то вона включає два самостійних компоненти-блоки: «Наука» і «Практика». До першого входять:

— фундаментальні дослідження, в результаті яких пізнаються закономірності розвитку і функціонування того чи іншого об'єкта криміналістичного пізнання;

— прикладні дослідження, в процесі яких на підставі знань, одержаних в результаті фундаментальних досліджень, створюють-

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. — М., 2001. — С. 129.

ся нові або вдосконалюються існуючі криміналістичні прийоми, рекомендації, засоби, а також виявляються та обґрунтовуються конкретні шляхи їх практичного використання в судово-слідчій, оперативно-розшуковій та експертній діяльності.

Блок «Практика» включає відомості про:

— масштаби впровадження в судово-слідчу і експертну практику розроблених наукою криміналістикою технічних засобів, тактичних прийомів та методичних рекомендацій;

— рівень ефективності (одержані результати) від впровадження в практику розслідування, судового розгляду і проведення експертиз запропонованих наукою технічних засобів, прийомів та рекомендацій;

— потреби органів правосуддя, слідства і експертизи у вдосконаленні існуючих методів, прийомів та засобів і розробці нових.

Зазначена модель функціонує за рахунок обміну інформацією, що здійснюється каналами зв'язку між блоками «Наука» і «Практика». При цьому в науці як об'єкті дослідження слід виділяти два аспекти: реальні знання, що становлять основу наукового потенціалу криміналістики, і можливості їх розвитку, а також наукові абстракції — ідеї, проблеми, гіпотези як потенційно можливі знання, які припускають проведення додаткових досліджень з метою їх підтвердження і тим самим трансформації в знання реальні. Результати наукових досліджень відображаються у монографіях, підручниках, посібниках, матеріалах наукових конференцій і науково-практичних семінарах, періодичних і спеціальних виданнях тощо. Окремі пропозиції можуть бути висловлені вченими в ході спеціально проведеного анкетування чи інтерв'ювання.

Інформація з указаних джерел через канал прямого зв'язку поступає на вхід блоку «Практика». В свою чергу через канал зворотного зв'язку до блоку «Наука» надходять відомості про потреби судово-слідчої та експертної практики в тих чи інших криміналістичних знаннях, одержані в результаті узагальнення і аналізу кримінальних справ, проведення криміналістичного моніторингу (головним чином у ході анкетування та інтерв'ювання суддів, слідчих, експертів), а також таких, що містяться в різних публікаціях. Через той же вхід надходить інформація про поточні можливості, тобто про наявні ресурси в слідчих, судових і експертних органів щодо задоволення цих потреб, про

нововведення, що виникають на практиці і вимагають наукового обґрунтування і апробації, а також про кількісні та якісні зрушення, що відбуваються в структурі злочинної діяльності.

Оцінку кількісних показників інформаційного обміну між блоками «Наука» і «Практика» слід вважати одним із засобів визначення реально існуючих наукових напрямків, одержання об'єктивної картини тематичного поля науки криміналістики. Йдеться насамперед про застосування наукометричних методів визначення рівня інтенсивності наукових розробок і появи відповідних публікацій на підставі виявлення точок «зростання» або «згасання». Так, важливою у визначенні перспективності тієї чи іншої наукової проблеми є зміна кількості інформаційних матеріалів у певній галузі досліджень. Зростання інформаційних показників одного з елементів, наявність різних розбіжностей між одержаною об'єктивною структурною схемою і існуючою системою науки криміналістики вказуватимуть на перспективні наукові проблеми, що потребують першочергового дослідження. Навпаки, зменшення кількості інформації свідчить або про юність даної галузі, або про неактуальність вирішуваних в ній проблем, або про межу розвитку, якої вона досягла, або про обмеження ресурсних можливостей вчених-криміналістів, які займаються її дослідженням, що проявляється у «згасанні» темпів зростання відповідних розробок та публікацій. Щоб встановити, що зниження кількості публікацій з проблем не є випадковістю, достатньо провести статистичний ретроспективний аналіз, а потім порівняти одержані дані зі статистичними показниками становища, що зараз склалося. Якщо виявиться, що в недалекому минулому (3–5 років) на вирішення даної проблеми витрачалися зусилля багатьох дослідників, а тепер потік літератури щодо неї різко зменшився, то, зрозуміло, напрошується висновок про кризовий стан інформації з цієї проблеми. Ця обставина, безумовно, вимагає, щоб на неї звертали увагу вчені-криміналісти і спробували в будь-якому разі виявити справжні причини такого становища.

Отже, вибірковість наукового пошуку, поява нових наукових напрямків (нововведень) певною мірою обумовлені результатами порівняльного аналізу показників інформаційного обміну між блоками «Наука» і «Практика», що синтезовані з документальних потоків.

У контексті розглядуваної проблеми особливе значення мають роботи, в яких знайшли своє відображення ідеї наукометрії. Саме з цих робіт можна безпосередньо одержати інформацію про запити практики та пропозиції науки. Так, за даними В. Бахіна, попит на публікації з питань криміналістичної техніки становить із загального числа публікацій 8,5%, а пропозиції — 7,1%; в галузі криміналістичної тактики — відповідно 18,9 і 10,2%; в галузі криміналістичної методики — 45,2 і 8,3%. Щодо попиту на роботи із загальних питань криміналістики, то він становить 16,8%, а пропозиції — лише 8,8%. Серед причин незадовільного попиту практики на рекомендації науки В. Бахін називає: а) складність пошуку та виділення рекомендацій у тексті робіт; б) неконкретність рекомендацій; в) складність сприйняття рекомендацій¹.

Погоджуючись з наведеними аргументами, Р. Белкін робить ще більш відверті висновки і доводить, що головною причиною, яка стоїть на шляху активного впровадження здобутків криміналістики у слідчу практику, є консервативні стереотипи, що склалися в самій практичній діяльності. «Практика стихійно протидіє нововведенням, — констатує він, — намагаючись зберегти звичний статус-кво, звичний спосіб дій. Цьому сприяють і сформовані стереотипи мислення слідчих. Небажання і деякою мірою побоювання нового, незвичного прикриваються іронічним ставленням до рекомендованих новинок. Корені такого негативного ставлення різноманітні. Це може бути результатом професійної деформації, втрати інтересу до своєї професії. Це може бути і конформізм молодих слідчих, що потрапили під вплив заражених такою байдужістю старших колег»².

Отже, в існуючих суперечностях між запитамі практики та пропозиціями науки однаково винні як практики, так і науковці. Дійсно, значна частка із запропонованих наукою рекомендацій хибує на багатослівність, зайву інформацію. Існуючі «книжкові методики» здатні задовольнити тільки потреби навчального процесу з криміналістики, але навряд чи зможуть слугувати інструментом практичної діяльності. Ось чому вель-

¹ Див.: Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. — К., 1991. — С. 38, 102.

² Белкин Р.С. Вказ. праця. — С. 124.

ми актуальною є проблема розробки алгоритмів дій слідчого відповідно до конкретних ситуацій, які б відповідали вимогам практики, тобто були лаконічними, чіткими, доступними для розуміння, простими в застосуванні тощо.

Слід також зазначити, що номенклатура і якість одержуваних наукових результатів значною мірою залежать від кваліфікації та особистих характеристик наукових кадрів, а також від організаційного механізму їх використання і взаємодії. При цьому неузгодженість саме цих питань істотно знижує потенціал наукових розробок. З метою вирішення розглянутих проблем нами було запропоновано створити єдиний у масштабах країни науково-методичний центр, який забезпечує координацію діяльності різноманітних «криміналістичних шкіл», спрямованість наукових досліджень¹. І такий центр — «Координаційне бюро з проблем криміналістики, юридичної психології та судової експертизи» було створено в структурі Академії правових наук України. Але, на жаль, цей крок не вирішив усіх питань. Як і раніше, вибір тематики досліджень у багатьох випадках обумовлений не стільки потребами практики і внутрішньою логікою розвитку самої науки криміналістики як пізнавального процесу, скільки суб'єктивними поглядами, які значною мірою залежать від схильностей того чи іншого вченого або специфіки «криміналістичної школи». Таке становище призводить до дублювання, однобічності, породжує ситуації, коли актуальні з позицій науки і практики проблеми залишаються поза увагою вчених. Деякі вчені просто ігнорують зазначений центр, не звертаються до нього і обирають таку тематику наукових досліджень, яка не витримує ніякої критики². Зрозуміло, виникає потреба зробити другий крок і надати цьому центру іншого статусу, який би забезпечував реальну координацію зусиль учених, сприяв визначенню пріоритетних напрямків наукових досліджень у галузі криміналістики.

Надійшла до редколегії 15.03.02

¹ Див.: Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. — Х., 1999. — С. 241.

² Див.: Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (2000–2001). — Х., 2002. — С. 101–118.